

Izvorni znanstveni rad
UDK 316.653
316.774:321.7
Primljeno: 12. prosinca 2012.

Javnost kao medij demokracije

TOMO JANTOL

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

Kao medij demokracije, javnost smatramo komunikacijskim tragom odsutnoga kolektivnog suverena, naroda ili demosa. Narod smatramo zajednicom građana. U stvarnosti političkog života građani su prisutni, ali je odsutna njihova zajednica. Ona nije dana, nego ju tek treba uspostaviti usuglašavanjem gledišta prije svega o načelima, pravilima i normama zajedničkog života, potom i o različitim modalitetima ostvarivanja opće dobrobiti. Ono prvo usuglašeno je uspostavljanjem ustavnoga poretka, a drugo je prepušteno komunikacijskom posredovanju javnosti. U njoj slobodno djeluju svi akteri političkog života, posebice političari kojima funkcije vlasti pribavljaju značajne komunikacijske prednosti, međutim unatoč tomu u procesu javnoga komuniciranja vodeću ulogu dobivaju građani međusobnom razmjenom mišljenja i tvorbom javnoga mnijenja, što na kraju javnost čini oblikom upravo njihove komunikacijske samodjelatnosti. Iz nje proizašlo javno mnijenje djeluje kao oporbeni glas naroda, međutim njegova komunikacijska moć jamči da nositelji državnih funkcija vlasti neće zaboraviti volju odsutnoga suverena za ostvarivanje opće dobrobiti. Utoliko je upravo takvo, oporbno, djelovanje javnosti i javnoga mnijenja nužan uvjet demokracije. U svom članku autor analizira uvjete, aktivnosti i zbivanja putem kojih javnost ostvaruje pretpostavljenu ulogu medija demokracije.

Cljučne riječi: medij, demokracija, javnost, publika, komuniciranje, javno mnijenje

Demokracija je zamišljena kao politički poredak kolektivne vlasti naroda koji vlada samim sobom. Takvu bi zamisao bilo moguće ostvariti jedino pod pretpostavkom da su pripadnici naroda u stanju sve svoje međusobne razlike i suprotnosti svladati isključivo dogovorom, bez posredovanja bilo kakvih čimbenika prinude. Da rečenu pretpostavku nije moguće ispuniti, dokazuje i sam ustav demokracije time što je uspostavio čitav niz posredujućih institucija, organa i mehanizama ne samo dogovara-

nja nego i prinude. Ovdje nas najviše zanima ono prvo, mehanizam sporazumijevanja i dogovaranja, ali ne na razini državne vlasti, nego njezine demokratske osnove, u *javnosti*. Promatrajući javnost kao medij demokracije, pitamo se kako ona u tom značenju stvarno djeluje?

Postmodernizam *medij* definira kao trag odsutnoga u prisutnome (Jacques Derrida).¹ U tom bi smislu javnost trebala biti tragom nekoga ili nečega što je u demokraciji odsutno, no pitanje je koga ili čega? Alexis de Tocqueville, jedan od očeva liberalne ideje predstavničke vlasti naroda, svojedobno je ustvrdio kako “u demokratskoj misli narod lebdi iznad cijelog državnog života kao Bog iznad svijeta, kao uzrok i svrha svih stvari, od kojeg sve polazi i kojem se sve vraća” (Schmitt, 1979: 63). To bi značilo da je u demokraciji odsutan njezin najvažniji akter: sam vladar! Demokracija je puna zagonetki, no ta se čini najvećom. I najizazovnijom, jer kako objasniti odsutnost vladara iz poretka kojem upravo njegova vladavina pribavlja takvu razinu legitimnosti koja se ne može usporediti ni s jednom drugom u političkoj povijesti ljudskoga roda? Pojednostavljeno demokraciju određujemo kao vlast naroda, a narod kao zajednicu građana. Ako narod i jest odsutan iz zbilje demokratski organiziranog političkog života, *građani* sasvim sigurno nisu; oni su prisutni na jasno prepoznatljiv način, personalno i djelatno. Ta činjenica prethodno naznačeni paradoks demokracije čini još neobičnijim: oni koji čine narod jesu prisutni, ali narod nije! Da vidimo do čega bi nas u tom pogledu mogla dovesti De Tocquevilleova teološka semantika.

Bogovi svoju riječ i volju ne izražavaju neposredno, nego preko svojih ovozemaljskih predstavnika koje teologija naziva svećenicima. Tko bi mogao biti predstavnikom sekularnog boga demosa s ulogom njegova političkog svećenika? Ustav demokracije predstavnicima naroda naziva nositelje funkcija vlasti. Njima je dodijelio ovlasti za donošenja opće obvezujućih državnih odluka, što bi značilo da su upravo oni autentični tumači vladavinske volje odsutnoga suverena. Međutim, isti je ustav građanima osigurao čitav niz vrlo značajnih politička prava, od prava izbora nositelja funkcija vlasti do prava ukidanja postojećeg i konstituiranja novog ustavnog poretka. Takva podjela političkih prava i ovlasti daje građanima prednost pred nositeljima funkcija vlasti; na osnovi izbornoga prava dobivaju status poslodavca nositeljima funkcija vlasti, a pravom izmjene ustavnoga poretka stvarni status suverena. Kako bi onda demokratski suveren mogao biti odsutan?

Prisjetimo se ranije spomenutog određenja naroda kao *zajednice* građana. Valja prvo primijetiti kako se u tom kontekstu pojam građana ne odnosi samo na pripadnike demosa koji ne obnašaju funkcije vlasti kao u maloprijašnjoj napomeni, nego

¹ Usporedi Rodin, Davor, 2008: *Politološki paradoksi? Prinos glosaru postmodernoga politološkog pojmovlja*, LEYKAM International, Zagreb.

na sve njegove pripadnike, što će reći u općem značenju javnopravnih osoba, *ci-toyena*; u tom su značenju i nositelji funkcija vlasti građani, koji se od ostalih razlikuju samo time što su “na privremenom radu” u državnim organima. Dakle, narod ili demos jest *zajednica* svih na taj način pojmljenih građana. Ističemo izvorno značenje pojma zajednice. On se ne odnosi na bilo kakav oblik zajedničkog života ili djelovanja, nego na posebnu vrstu zajedništva utemeljenog isključivo suglasnošću koja ničim nije iznuđena. Takvu suglasnost mogu postići samo ljudi koji su apsolutno ravnopravni, u svemu jednaki, pogotovo glede društvenih uvjeta života. S obzirom na činjenicu da su se tijekom povijesti pojavljivale ideje i teorije o mogućnostima uspostavljanja upravo takve jednakosti i zajedništva,² naglasimo odmah da tako nešto nije moguće ostvariti. Takvu mogućnost isključuje i teološka interpretacija demokracije. Bogovi su naime trajno odsutni iz ovozemaljske stvarnosti ljudskoga života zato što ljudi trajno žive u “grijehu” imanentnih razlika i suprotnosti; kada bi drukčije živjeli, ne bi bili ljudi, nego bogovi. Iz istih je razloga sekularni bog demos odsutan iz političkog života građana – jer građani nisu u stanju uspostaviti trajno, sveobuhvatno i neopozivo zajedništvo.

I tu je objašnjenje paradoksa prema kojem narod ostaje odsutnim unatoč tomu što su njegovi pripadnici prisutni: odsutna je zajednica pripadnika naroda. Oni, dakako, žive zajedno, u različitim oblicima zajedništva, državnopolitičkom, kulturnom, nacionalnom etc., od kojih neke čak i nazivamo zajednicama, no to nisu istinske zajednice, nego tek pragmatičnim sporazumima uspostavljena varijabilna i ograničena zajedništva koja ne počivaju isključivo na suglasnosti, nego i na prinudi (prinuda je prinuda bez obzira na prethodnu suglasnost onih na koje će biti primijenjena). Da ne bi bilo zabune, naglasimo još jednom kako u ljudskom svijetu života drukčija zajedništva nisu ni moguća; jedino je moguće mijenjati međusobni omjer suglasnosti i prinude, na što se zapravo i svodi demokratizacija demokracije.

Javnost je mehanizam usuglašavanja o stvarima od općeg interesa slobodnom razmjenom mišljenja aktera političkog života. Za ono što slijedi vrlo je važno imati na umu kako ustav demokracije ne institucionalizira javnost, nego samo utvrđuje normativnu osnovu za komunikacijsko djelovanje u njoj, a sve ostalo ovisi o tomu tko u tom djelovanju i čime na kraju uspijeva prevladati. Normativnu osnovu javnosti sadrže ustavne odredbe o (a) *načelu publiciteta* koje državne organe vlasti obvezuje na otvoreno djelovanje pred očima građana i (b) *pravu javne riječi* koje građanima otvara mogućnost slobodnoga izražavanja mišljenja o tom djelovanju i svemu ostalomu što smatraju važnim za svoj zajednički život. O načelu publiciteta recimo samo to da proizlazi iz same biti demokracije; u njoj politika ne može ni

² Jedna je od njih marksistička, s tim da ona nije imala u vidu državnopolitičko zajedništvo, nego zajedništvo s onu stranu države i politike.

biti drugo doli res publica, javna stvar u koju svatko može imati uvida. U pogledu prava javne riječi naglasimo kako ono nije određeno kao posebno političko pravo građanina, nego kao univerzalno prirodno pravo čovjeka, a njegova je uporaba posve slobodna tako da ga svatko može koristiti kako želi, s jedinim ograničenjem da pritom ne ugrožava državnu sigurnost ni privatnost sugrađana.

Govoreći o političkom komuniciranju, naglasimo kako razlike u položajima i ulogama primarnih aktera političkog života bitno utječu na primjenu prava javne riječi. Nositelji funkcija vlasti ga primjerice ne koriste samo zato da bi građane izvijestili o svom vladavinskom djelovanju, nego i zato da bi ih uvjerali kako su dostojni njihova povjerenja (što bi građani trebali honorirati na sljedećim izborima). Građani svoje pravo javne riječi mogu koristiti za različite ciljeve i svrhe, pored ostaloga i za predlaganje državnih odluka, međutim u stvarnosti političkog života u pravilu ga koriste za *reagiranje*, bilo na državne odluke bilo na ponašanje nositelja funkcija vlasti. Pritom se komunikacijske aktivnosti građana ne odvijaju samo u smjeru nositelja funkcija vlasti, nego i unutar vlastitih redova, u obliku međusobne razmjene mišljenja koja na kraju rezultira specifičnom kolektivnom tvorevinom nazvanom *javnim mnijenjem*. Taj drugi smjer njihova komuniciranja vrlo je važan jer se upravo njime konstituira javnost u njezinu izvornom značenju: kao oblik komunikacijske samodjelatnosti građana. Činjenica da svi drugi koji djeluju u javnosti, od nositelja funkcija vlasti i novinara (masovnih medija) do profesionalnih komunikatora PR-a i marketinga, raspoložu vrlo značajnim komunikacijskim privilegijama mogla bi zbuniti: kako unatoč tim privilegijama građani uspijevaju ovladati komunikacijskim aktivnostima u javnosti? Uporabimo najjednostavniji argument: građana je daleko više nego tih komunikatora, i kakve god im poruke oni priopćavali građani misle svoje i na njih reaguju vlastitim prosudbama. Ne zaboravimo da svi spomenuti komunikatori svoje poruke priopćavaju građanima (publici javnosti) upravo zato da bi izazvali njihove reakcije, naravno, takve kakve očekuju, sukladne posebnim interesima i ciljevima komunikatora. Važno je uočiti da publika javnosti o svemu što smatra važnim za svoj društveni život, o primljenim porukama komunikatora izvan svojih redova, o inicijativama iz vlastitih redova, o tome što sama zamjećuje, na različite načine stvarno raspravlja i formira zajednička stajališta i prosudbe. I što je najvažnije, takvim svojim aktivnostima uspijeva izboriti komunikacijsku prevlast u javnosti! Zbog toga se i sam pojam javnosti poistovjećuje s njezinim komunikacijskim aktivnostima i rezultatima tih aktivnosti. Na tom tragu svakodnevni govor pridaje javnosti značenje neke vrste posebnoga kolektivnog bića koje pažljivo promatra što se oko njega u društvenom prostoru zbiva, o tome raspravlja i objavljuje svoje mišljenje.³ Posve je jasno da se time javnosti i javnom

³ O tomu više u mojoj knjizi: Jantol, Tomo, 2004: *Politička javnost*, Birotisak, Zagreb.

mnijenju pripisuje komunikacijski subjektivitet njezina pravoga subjekta, publike, no takva se govorna praksa ustalila još od vremena građanske demokratske revolucije i liberalnog razdoblja građanskoga poretka. Zato ne bi smjelo biti nikakvih dvojbi o tomu što se pojmom javnosti stvarno označava, javni način komuniciranja, prostor u kojem se to komuniciranje odvija ili oblik komunikacijske samodjelatnosti publike građana.⁴

Riječ je dakle o javnosti publike građana koja iz svoga strukturalno zadanoga oporbenog položaja, izvan i nasuprot državnim organima vlasti, promatra što se oko nje zbiva, o tome raspravlja i formira zajednička stajališta i prosudbe koje predočava javnim mnijenjem. Međutim, poput demokracije i javnost je puna semantičkih zagonetki. Jedna je od njih u tome što publiku javnosti zapravo i ne čine građani, nego *privatni ljudi*, dakle akteri iz privatnopravne sfere *društva* ili građanskoga društva (Habermas: “sfere materijalne reprodukcije i obitelji”). Budući da svi punoljetni građani imaju oba statusa, javnopravne i privatnopravne osobe, prethodna napomena o tomu tko uistinu čini publiku javnosti zahtijeva pojašnjenje. Evo kako je to učinio Niklas Luhmann: “Javnost se kao javnost formira putem privatnoga i privatno je mišljeno kao građani koji su u položaju razlikovati privatno i javno. Time se ‘građansko društvo’ moglo etablirati kao društvo cilindara i noćnih posuda” (Luhmann, 2000: 279). Habermas javnost definira kao “sferu privatnih ljudi okupljenih u publiku koja u kritičnoj zoni napetosti između države i društva, ali tako da sama ostaje dijelom privatne oblasti, djeluje kao organ samoposredovanja društva s državnom vlasti koja odgovara njegovim potrebama” (Habermas, 1969). To će reći da privatni ljudi kao pripadnici publike javnosti u procesu javnoga komuniciranja iskazuju mnijenja determinirana interesima artikuliranim u procesu materijalne reprodukcije unutar privatnopravne sfere društva. Na taj način javnim mnijenjem kao glasom privatnih ljudi progovara i samo društvo⁵, prezentirajući državnoj vlasti njihove zajedničke potrebe kao potrebe društva, u nastojanju da državna vlast na njih odgovori svojim odlukama. Ako bi državni organi vlasti javno mnijenje doista ugradili u državne odluke (što nisu obvezni jer raspolažu ovlastima samostalnog odlučivanja), javnost bi ostvarila svoju ulogu “organa samoposredovanja društva s državnom vlasti”.

⁴ Nažalost, dvojbe se ipak pojavljuju, ponekad i u tekstovima domaćih autora. Kad je riječ o svjetskoj literaturi, njihov je najdrastičniji izraz teza Harrya Prossa o tomu kako pojam javnosti ne označuje ništa drugo nego samo to da se neko djelovanje ili zbivanje odvija javno, a ne tajno. Usporedi, Pross, Harry, 1970: *Publizistik. Thesen zu einem Grundcolloquium*, Luchterhand, Neuwied und Berlin.

⁵ Habermas je kasnije društveno uporište za djelovanje javnosti s “građanskog društva” proširio i na “civilno društvo” kao kompleks nepolitičkih udruga i aktivnosti za ostvarivanje specifičnih interesa i ciljeva iz područja ekologije, zaštite potreba manjina i slično. Usporedi Habermas, Jürgen, 1992: *Faktizität und Geltung*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.

Pojam javnoga mnijenja vraća nas teološkoj interpretaciji demokracije. Prema poznatoj izreci *vox populi, vox Dei* javno se mnijenje smatra glasom sekularnog boga demosa. Prvo je pitanje što je u javnome mnijenju “božansko”, moć ili um (mudrost)? Niklas Luhmann navodi kako se koncem osamnaestog stoljeća javnom mnijenju pridavalo značenje “tajnog suverena, nevidljive ruke političkog sistema”, neke vrste nevidljivog autoriteta sposobnog presuditi o kontroverznim pitanjima političkog života namjesto dotadašnjeg koji je religijskim podjelama i slabljenjem apsolutne vlasti monarha izgubio snagu i vjerodostojnost.⁶ Prema Carlu Schmittu, “umno-pragmatično vjerovanje da je glas naroda glas Boga” bilo je “u temeljima Jeffersonove pobjede 1801. godine” (Schmitt, 1979: 63). Ta je napomena za nas zanimljiva utoliko što Thomas Jefferson nije bio samo političar koji se u to doba natjecao za funkciju predsjednika SAD-a, nego i jedan od onih liberala koji su javnome mnijenju pridavali status najvišeg političkog uma s dignitetom nepotkupljivog sudišta istine i pravde, ali ga unatoč tomu nisu smatrali podobnim za vladanje, nego samo za utemeljivanje vladavine političkih predstavnika naroda: “Temelj vladavine je mnijenje naroda, to pravilo mora biti prvo; i kad bi mi bilo dopušteno odlučiti hoćemo li imati vlast bez novina ili novine bez vlasti, ja ne bih ni trenutka oklijevao odabrati ovo drugo”.⁷ Kasnije se u političkoj teoriji definitivno iskristaliziralo stajalište kako javno mnijenje funkcionira isključivo kao oporbena čimbenik politike (Luhmann, 2000: 302). No i takvo bi javno mnijenje trebalo biti na razini najviše moći i političke mudrosti odsutnoga suverena. A je li stvarno na toj razini?

Ponajprije, javno mnijenje nije baš tako jednostavan komunikacijski entitet kako se na prvi pogled čini. Naprotiv, neki ga smatraju jednim od “najmisterioznijih pojmova socijalnih znanosti”.⁸ Ne bez razloga. Njegov misterij počinje već od samog načina pojavljivanja u kretanju u komunikacijskom prostoru društva. Ono se naime u tom prostoru pojavljuje kao “fantom” (Lippmann, 1995), neznano otkuda, i njime luta ne otkrivajući tko je, kada i na koji način sudjelovao u njegovoj tvorbi. Na to je upozorio i Niklas Luhmann: “Čini se da je semantički problem javnoga mnijenja u njegovu singularnom poimanju, ... kao da se radi o supstanci, jednoj vrsti duha s određenim osobinama” (Luhmann, 2000: 282). Za usporedbu spomenimo kako javnoga mnijenja u starogrčkom polisima, strogo pojmovno govoreći, nije ni bilo jer su slobodni građani, okupljeni na gradskome trgu (agori), neposredno međusobno komunicirali i donosili državne odluke. Nasuprot tomu, u građanskom

⁶ Luhmann, Niklas, 2000: *Die Politik der Gesellschaft*, Suhrkamp Verlag, F/am Main. Poglavlje *Öffentliche Meinung*.

⁷ O tome više u knjizi Jantol, Tomo, 2004: *Politička javnost*, Birotisak, Zagreb.

⁸ Herbst, Susan, 1993: *The Meaning of Public Opinion: Citizens' Constructions of Political Reality, Media, Culture and Society*, citirano prema *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegungen*, str. 25.

poretku predstavničke demokracije javno se mnijenje pojavljuje u obliku posebne komunikacijske tvorevine odvojene od svoga subjekta koja potom na opisani "fantomski", nedokučiv način cirkulira otvorenim komunikacijskim prostorom društva. Nema dvojbe da je stvarni subjekt javnoga mnijenja publika javnosti, no sve ostalo je zagonetno, koji je i koliki dio te publike stvarno i na koji način sudjelovao u njegovoj tvorbi. Zbog toga je podložno različitim interpretacijama. I manipuliranju. Kad je riječ o manipuliranju, valja upozoriti na pretjerivanja s tezama o "ispiranju mozga" primateljima poruka, medijskih ili nekih drugih. Takve teze sugeriraju da tvorac neke konkretne artikulacije javnoga mnijenja i ne mora biti publika javnosti, nego to može biti i netko izvan njezinih redova, neki skriveni zločesti manipulator. Javnim mnijenjem se može manipulirati, i doista se manipulira, pogotovo na tematskom području o kojem publika javnosti ništa ne zna ili zna vrlo malo, s kojim nema osobitoga iskustva; ne zaboravimo da je većina publike javnosti laička. Međutim, unatoč svemu tomu pripadnicima publike javnosti nije moguće do kraja "isprati mozak" i uvjeriti ih da je "snijeg crn". Posljednja brana manipuliranju njihov je zdravi razum. Uz to, kad je riječ o pojavama u društvenom svijetu života, većina ljudi ipak ima nekoga iskustva s njima i nije ih moguće samovoljno voditi njime kao slijepce. Ukratko, manipulator, ma kako bio spretan u zavaravanju, ne može samovoljno konstruirati javno mnijenje, nego jedino na njega utjecati tako da ga u stanovitoj mjeri modificira. Ni apsolutni sklad između neprihvatljivih stajališta moćnih komunikatora i većeg broja pripadnika publike javnosti ne mora biti rezultat manipuliranja, nego podudarnosti ranije formiranih stajališta pojedinih dijelova publike javnosti s onim što je manipulator htio postići svojim porukama. To, dakaiko, ne znači da veliki broj ljudi ne bi mogao "pogrešno misliti". Empirija političkog života pokazuje da može, i to vrlo pogrešno, pogotovo na području ideoloških i sličnih uvjerenja, međutim to je proizvod njihova "umovanja", a ne manipuliranja.

U tom sklopu relacija pojavljuje se još jedan, za našu temu vrlo važan problem: percepcije i tumačenja općeg interesa. Imamo u vidu činjenicu da svi akteri političkog života u demokraciji moraju svoja djelovanja opravdavati općim interesom ili općim dobrom. Publika javnosti također; njezino javno mnijenje možemo smatrati glasom odsutnoga suverena samo ako je na tragu općeg dobra. Većina teorija demokracije, bez obzira na to operiraju li unaprijed utvrđenim općim dobrom (republikanska demokracija) ili ga smatraju rezultatom slobodne igre pojedinačnih i grupnih interesa (pluralna demokracija), zapravo opći interes ili opće dobro ne uspijeva konkretnije definirati, nego ga uglavnom svodi na temeljne vrijednosti kakve primjerice sadrži "trobojnica" Francuske revolucije: sloboda, jednakost i bratstvo, i iz njih izvedena ustavno definirana načela, pravila i norme zajedničkog života (pravno-politički poredak). Međutim, problem nisu temeljne vrijednosti, nego modaliteti njihova praktičnoga ostvarivanja. Primjerice, ekonomski razvitak koji pri-

donosi boljem zadovoljavanju egzistencijalnih potreba svakako jest na tragu općeg interesa, no privatnovlasnička ekonomija proizvodi i reproducira velike socijalne razlike koje ponegdje dosežu i takve razmjere da jedan posto građana raspolaže s preko devedeset posto nacionalnog bogatstva, a dobar dio ostalih strahuje za golu egzistenciju. Jesu li i takve socijalne razlike, zajedno s ostalim privilegijama koje uživaju bogati i moćni, u općem interesu? Netko bi mogao ustvrditi da ih ne bismo trebali smatrati općim interesom, nego socijalnom cijenom njegova ostvarivanja, no nije li tako visoka cijena općeg interesa zapravo njegova negacija? Koja bi politika u tom pogledu bila sukladna općem interesu, ona koja preraspodjeljuje nacionalni dohodak u ime socijalne ravnopravnosti ili ona koja potiče poduzetničku slobodu kapitala kao motorne snage ekonomskoga napretka, pa i po cijenu reprodukcije spomenutih razmjera socijalne nejednakosti?

Da je u pitanju vrlo ozbiljan problem načelne naravi, pokazuje i promjena stajališta liberala poput Johna Stuarta Milla i Alexisa de Tocquevillea tijekom devetnaestog stoljeća. U početku su jedan i drugi bili uvjereni da je javno mnijenje po sebi “nepotkupljivo sudište istine i pravde” (pod uvjetom da ništa ne sprečava apsolutnu slobodu javnoga raspravljanja u procesu njegove tvorbe), no kad su tijekom druge polovice toga stoljeća većinu u publici javnosti zadobili najamni radnici, više u to nisu bili uvjereni. Naprotiv, tada su govorili o pogrešnom “kriteriju broja” prema kojem u javnom mnijenju prevladavaju stajališta “onih koji su zbog svojih socijalnih interesa spremni žrtvovati slobodu”. To bi u krajnjoj konzekvenciji značilo da je opravdano samo mnijenje koje ne dovodi u pitanje privatnim vlasništvom osigurano slobodu poduzetničkoga kapitala bez obzira na njezine socijalne posljedice u sustavu raspodjele.

Suvremeno postindustrijsko masovno društvo puno je novih pojava koje mijenjaju način ostvarivanja uloge javnosti kao medija demokracije i oglašavanje odsutnoga suverena putem javnoga mnijenja. U tom je smislu znakovita konstatacija Wilhelma Hennisa kako današnje javno mnijenje može imati “razinu seoskoga trača, ali jednako tako može postavljati visoke standarde zajedničkog života jedne političke zajednice” (Hennis, 1968: 38). Kako u složenoj i protuslovnoj kognitivnoj strukturi javnoga mnijenja prepoznati glas sekularnog boga demosa? Iz kompleksa pojava koje snažno utječu na proces i učinke javnoga komuniciranja izdvajamo, prvo, utjecaj masovnih medija na promjene u pojavnim oblicima i načinu djelovanja politike i, drugo, pojavu novih središta moći i načela regulacije društvenih procesa.

Na početku svoje knjige *Transformacija političkoga* Thomas Meyer konstatira: “Politika i život udaljavaju se jedno od drugoga. Ono političko uzmiče iz politike” (Meyer, 2003: 15). A Hannah Arendt (Arendt, 1996) i Jürgen Habermas (Habermas, 1976) ustvrđuju, svaki na svoj način, kako je suvremena politika napustila tradicionalnu paradigmu *praxisa* u kojoj je vodila računa o vrijednosnim konzek-

vencijama svoga djelovanja i ograničila se na puku tehniku vladanja i proizvodnje opće obvezujućih odluka. Uz to, izložena utjecajima masovnih medija sve se više personalizira, inscenira i simbolizira, poprimajući pretežito oblik *image politics* i *symbolic politics* (Sarcinelli, 1983). Dok se tradicionalna politika masovnim medijima služila kao sredstvom za ostvarivanje svojih ciljeva, primjenjujući na njih vlastita pravila djelovanja, suvremena se podredila pravilima djelovanja masovnih medija i njihovu jeziku simbola do te mjere da se može govoriti o “medijskoj kolonizaciji politike” (Meyer, 2003). Na tom se tragu politička elita posvetila proizvodnji “pseudodogađaja” čija je svrha medijsko promoviranje njezinih vođa jednako toliko koliko i onih stvarnih, “genuinih”, političkih događaja usmjerenih pripremanju, donošenju i primjeni državnih odluka.⁹

Istodobno slabi motivacija građana za participiranje u politici, do te mjere da čak i teorije pojam participacije svode na statistiku izlazaka na parlamentarne i slične izbore. I mehanizmi odgovornosti nositelja funkcija vlasti za odluke koje donose svedeni su na izborni pravorijek glasača. I to zasigurno nije posljedica medijskoga djelovanja, no masovni mediji utječu na jačanje osjećaja građana da se u tom pogledu ionako ništa ne može učiniti. Međutim, to su još i prilično jednostavne pojave koje pobuđuju osjećaj političke nemoći u redovima građana. Neke druge na daleko ozbiljniji i dramatičniji način smanjuju mogućnosti ovladavanja vlastitom društvenom sudbinom. Riječ je o pojavama novih središta moći, prije svega financijske, ne samo unutar nego i izvan nacionalnih granica, na koje građani nemaju nikakvoga utjecaja, o čemu dovoljno govori aktualna ekonomsko-socijalna drama Grčke, Španjolske, Italije i drugih država pod utjecajem međunarodnoga financijskog kapitala. Nakon što je financijski kapital preuzeo ključnu ulogu ne samo u sustavu proizvodnje roba i usluga nego i reprodukcije života, njegov je menadžment postao toliko moćan da je u stanju svojim odlukama preko noći ugroziti egzistenciju desetaka milijuna ljudi i uzdrmati stabilnost nekoliko država odjednom, a da na njega ne mogu utjecati ni demokratski organi državne vlasti.¹⁰

Napokon, organizirani dio društvenoga života i neka područja državnoga djelovanja sve se više podređuju novom načelu regulacije koje ne podliježe javnom raspravljanju: tehničkom načelu racionalnosti. Izvorno ukorijenjeno u sferi materijalne reprodukcije, to je načelo postupno ovladalo gotovo svim područjima društvenoga života, od ekonomije i politike do informatike i genetike, poprimajući oblik povijesno posve novog tipa vladavine koja više nije ni personalizirana ni loci-

⁹ Usporedi Schmitt-Beck, Rüdiger i Pfetsch, Barbara, 1994: *Zur Generierung von Öffentlichkeit in Wahlkämpfen*, u zbirci tekstova pod naslovom *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegungen*, str. 106-139.

¹⁰ O demokratskim deficitima Europske unije dovoljno govori činjenica da o financijskoj pomoći Grčkoj ne odlučuju organi Unije, nego vođe dviju njezinih najvećih članica.

rana na vidljivom mjestu: *tehnopola* (Postman, 1992).¹¹ S iskustvom koje pokazuje kako je politika sve manje sposobna rješavati sve složenije probleme društvenoga života učvršćuje se i jača opće uvjerenje da je znanstveno utemeljena tehnika i tehnologija jedina pouzdana snaga koja može osigurati sve što je čovjeku nužno, ne samo dovoljno sredstava za zadovoljavanje egzistencijalnih potreba nego i zdravlje i ugodniji život. I to je uvjerenje ušlo u samu jezgru društvene svijesti, čvrsto strukturirano gotovo na isti način kao i ono religijsko (vjera). Pritom izmiče iz vida kako se cijeli niz vrlo ozbiljnih problema života uopće ne može uspješno rješavati na tehnički način, kao i to da sama tehnika i tehnologija proizvode nove probleme na koje nemaju odgovora.

Kako smo već naglasili, u svemu tomu posebnu ulogu imaju masovni mediji. Oni presudno utječu ne samo na ponašanje publike javnosti nego i na oblikovanje kulture, društvenih vrijednosti, svjetonazora i doživljaja stvarnosti. Upozoravajući još jednom na posljedice njihova utjecaja na politički život, Thomas Meyer, s osloncem na empirijske nalaze mnogih istraživača masovnih medija, napominje: “Slika masovnih medija o politici – u još jednom zaoštrenom obliku televizije – sistematski depolitizira politiku i ondje gdje se ona izričito tematizira. Televizija je prikazuje upravo onako kakva ona nije i kultivira mjerila za njezinu prosudbu koja realna politika ne samo da ne može nego ih ne bi ni trebala zadovoljavati slijedi li vlastitu zadaću. Televizija u tom smislu depolitizira na dvostruk način. Ona kvari rasudnu snagu onih koji se njome žele politički informirati ako na njih djeluje logika njezina izvještavanja. I ona sistematski otuđuje one koji u slalomu zabave zaobilaze informativne i kulturne emisije ustrajnim otuđivanjem od političkog dijela svijeta” (Meyer, 2003). Zbog svega toga ne bi bilo pogrešno suvremenu demokraciju nazvati medijskom.

Kako u tim uvjetima javnost posreduje riječ i volju odsutnoga suverena? Svakako teže nego ranije, ali uzimajući sve u obzir, možemo zaključiti da javnost i nadalje ostaje nezamjenjivim čimbenikom demokratske kvalitete političkoga života. Prije svega, ne samo da je njezina normativna osnova ostala nedirnutom iz liberalnih vremena takozvane okupljene javnosti nego je i ojačana nizom dodatnih zakonskih propisa države i regulativnim aktima različitih nedržavnih organizacija i udruga koje djeluju na području javnoga komuniciranja. Drukčije rečeno, javnost nikada ne gasi svoje reflektore usmjerene na vrhove vlasti, političare, političke stranke i moćnike u drugim područjima društvenoga života i već samim tim sprečava jačanje u njima ukorijenjenih tendencija prikrivanja i manipuliranja. Dodajmo kako su nove komunikacijske tehnologije omogućile građanima slobodan pristup gotovo

¹¹ Riječ je o desubjektiviranoj vladavini anonimnog autoriteta koji se više ne može usporediti s tradicionalnim oblicima subjektivirane vlasti, monarha, klase ili elite, zbog čega problem njegove kontrole jednostavno nema rješenja.

različitim izvorima informacija, čak i onima koje je država sve do njihove pojave stoljećima držala hermetički zatvorenima. A publika javnosti nalazi načina da o svesmu što sazna raspravlja, artikulira i javno iskazuje svoje kritičke reakcije, ako ne putem medija, onda javnim protestima, ako ne riječima, onda ponašanjem. Možda njezine reakcije putem javnoga mnijenja nisu na razini božanske mudrosti odsutnoga suverena, ali nisu bez utjecaja na djelovanje i ponašanje nositelja funkcija vlasti. Čak i komunikacijske aktivnosti udruga i organizacija civilnoga društva za javno promoviranje problema koji nisu u središtu opće pozornosti, ekoloških problema, zaštite manjina i sličnih, pridonose demokratskom utjecaju javnosti na regulativnu praksu vlasti (Habermas, 1969). Na taj način javnost ostaje oporbenim čimbenikom politike, ali na taj način djeluje i kao medij demokracije, kao komunikacijski trag odsutnoga suverena. Bez nje bi se taj trag izgubio u bespućima neobuzdane samovolje elite novca i moći.

LITERATURA

- Arendt, Hannah, 1996: *Politički eseji (Eseji o politici)*, Biblioteka Antibarbarus, Zagreb.
- Beierwaltes, Andreas, 2002: *Demokratie und Medien*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- Habermas, Jürgen, 1969: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Luchterhand Verlag, Neuwied und Berlin.
- Habermas, Jürgen, 1992: *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Hennis, Wilhelm, 1968: *Politik als praktische Wissenschaft*, R. Piper & Co. Verlag, München.
- Lippmann, Walter, 1995: *Javno mnijenje*, Naprijed, Zagreb.
- Luhmann, Niklas, 1996: *Die Realität der Massenmedien*, Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Luhmann, Niklas, 2000: *Die Politik der Gesellschaft*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Meyer, Thomas, 2003: *Transformacija političkoga*, Politička kultura, Zagreb.
- Meyer, Thomas, 2003: *MEDIOKRACIJA. Medijska kolonizacija politike*, FPZ Biblioteka Politička misao, Zagreb.
- Neidhardt, Friedhelm, 1994: *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegungen*, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 34, Westdeutscher Verlag.

- Postman, Neil, 1992: *Das Technopol. Die Macht der Technologien und die Entmündigung der Gesellschaft*, Frankfurt am Main.
- Pross, Harry, 1970: *Publizistik. Thesen zu einem Grundcolloquium*, Luchterhand, Neuwied i Berlin.
- Sarcinelli, Ulrich, 1983: *Symbolische Politik im Wahlkampf*, Koblenz.
- Schmitt, Carl, 1979: *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Duncker & Humblot, Berlin.
- Street, John, 2003: *Masovni mediji, politika i demokracija*, FPZ, Zagreb.
- Tocqueville, Alexis de, 1995: *O demokraciji u Americi*, FPZ, Zagreb.

Tomo Jantol

THE PUBLIC AS THE MEDIUM OF DEMOCRACY

Summary

As the medium of democracy, the Public is a communicational trace of the missing Collective Sovereign: the People or Demos. In political life, we often refer to the People, but in reality the People does not make a community. It is instead a notion, a missing Sovereign, the one who exists as concept but does not speak for oneself. The community is yet to be established, and this can be done only by communication. The aim of such communication is to formulate norms, rules and principles which are to be implemented or encouraged in public life. On a more normative level, this can be done in the process of writing a Constitution. The other objective is to discuss the concept of *public good*. This is left to communicational functions of the Public. The concept of the *Public* is left to citizens, who communicate with other citizens, and thus create public opinion. By doing that, the Public is here to remind the government that somebody else is to be Sovereign, i.e. that there is also the People. The Public is thus a substitute for the "missing Sovereign". There can be no Democracy without this role of the Public.

Keywords: Public, Democracy, Communication, Public Opinion, Media

Kontakt: **Tomo Jantol**, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10 000 Zagreb.
E-mail: tomojantol@gmail.com